

De boeken top vijf van ... Bob Lieshout

Bob Lieshout (1949) is op 1 april 2000 benoemd als hoogleraar internationale betrekkingen, in het bijzonder Duitslandstudies, aan de Faculteit der Letteren. In die hoedanigheid bekleedt hij de functie van directeur van het Centrum voor Duitslandstudies. Voor *Ex Tempore*. Verleden Tijdschrift Nijmegen heeft hij een aantal boeken geselecteerd die van beslissende invloed zijn geweest op zijn intellectuele vorming. Deze boeken top vijf laat ons kennismaken met een wetenschapper met een internationaal blikveld, wiens wereldbeeld door het lezen van onderstaande boeken diepgaand is beïnvloed.

Lieshout studeerde Politieke en Sociale Wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij zich specialiseerde op het gebied van de Internationale Betrekkingen en de Moderne Geschiedenis (1977). Hij is reeds sinds 1 oktober 1994 werkzaam als hoogleraar internationale betrekkingen bij de faculteit der Management Wetenschappen.

Uiteraard voelde ik mij zeer vereerd toen de redactie van *Ex Tempore*. Verleden Tijdschrift Nijmegen mij vroeg een boeken top vijf op te stellen. Ik reageerde dan ook enthousiast op dit verzoek. Ik moet bekennen dat mijn enthousiasme op dit moment toch aardig bekoeld is. Natuurlijk, het samenstellen van een boeken top vijf blijft een eervolle aangelegenheid, maar het vergt ook niet weinig van de uitverkorene. Het belangrijkste struikelblok vormt toch wel het vaststellen van het criterium dat gehanteerd moet worden bij de beslissing welke boeken wel en welke niet op de lijst zullen verschijnen. Allerlei criteria zijn immers denkbaar: voor de hand liggende - zoals schoonheid, humor of meeslependheid - en minder voor de hand liggende - zoals omvang, jaar van verschijnen en de taal - en het is bepaald niet op voorhand duidelijk aan welk criterium je de voorkeur moet geven.

Uiteindelijk heb ik besloten dat een Top 5 van 'beslissende boeken' voor mij toch het meest bevredigend is. De boeken die in de onderstaande Top 5 terecht zijn gekomen, zijn boeken die een zeer grote invloed hebben gehad op de vorming van mijn kijk op de wereld. Dit betekent dat een boek als F. Scott Fitzgeralds *The Great Gatsby*, dat naar mijn idee zeer hoog scoort op het 'schoonheidscriterium', niet in aanmerking komt, ook al heeft dit boek de meest fraaie slotzin die ik ken: 'So we beat on, boats against the current, borne ceaselessly back into the past.' *Lolita* van Nabokov sneuvelt dientengevolge eveneens en dat geldt ook voor *Pride and Prejudice* van Jane Austen, hoe groot ook het genoegen dat deze boeken mij hebben verschaft bij het lezen en

herlezen. *De Avonden* van Gerard Kornelis van het Reve valt op deze grond eveneens af en dit lot treft ook *Catch-22* van Joseph Heller, hoe hard ik ook om beide boeken heb moeten lachen.

Mijn beslissende boeken hebben met elkaar gemeen dat zij vanzelfsprekendheden op een, in ieder geval voor mij, uiterst effectieve wijze op losse schroeven wisten te zetten. Na de lezing van ieder van deze boeken zag mijn intellectuele wereld er op belangrijke punten totaal anders uit, bekeek ik mijn omgeving voortaan met andere ogen. Een belangrijke consequentie van mijn keuze ten gunste van 'beslissendheid' als criterium is wel dat recente boeken voor mijn Top 5 niet in aanmerking komen. Om beslissend te zijn, moet die andere kijk ook blijvend zijn en dat is niet eerder dan na een jaar of tien vast te stellen. In het licht van deze overwegingen kon *Het Bureau* van Voskuil geen plaats krijgen in mijn Top 5. Het boek was niet alleen te veel een feest der herkenning - te veel een bevestiging van mijn visie op het functioneren van academische coterieën in een bureaucratische omgeving, die met elkaar strijden om alsmaar schaarser wordende middelen - maar ook te recent van datum. Een andere implicatie van mijn keuze is dat op mijn Top 5 geen Duitse of Franse boeken voorkomen. Tot en met mijn 32^e woonde ik in Amsterdam en ontwikkelde ik mij tijdens mijn studietijd tot een typisch produkt van de Amsterdamse grachtengordel. Dit betekende dat ik me, als het om boeken ging (wat films betrof lag dit, om niet zo respectabele redenen, even wat anders), volledig richtte op de Angelsaksische wereld. Het marxisme was in die tijd (de lange jaren zestig en zeventig) zeer in de mode - welk weldenkend mens, en dat waren we binnen de grachtengordel allemaal, was toen geen marxist? - maar we lazen vrijwel uitsluitend boeken en artikelen van Britse en Amerikaanse marxisten. Als iemand zich al waagde aan Marx en Engels, dan toch wel in de Engelse vertaling! Wat belletrie betreft kan ik mij niet herinneren dat in mijn Amsterdamse vriendenkring ooit is gesproken over Duitse of Franse boeken. Reve vonden we natuurlijk oké, Hermans en Mulisch konden ook wel, maar onze helden waren louter Amerikaanse en Engelse schrijvers.

Goed, om welke boeken gaat het dan? Uiteindelijk hield ik zes boeken over, waarvan er één dus nog moest afvallen. Dat werd *The Ebony Tower* van John Fowles. Het thema van het verhaal waaraan het boek zijn titel ontleent is uiterst fascinerend. David Williams, een jonge kunstschilder wiens carrière tot nu toe voorspoedig verloopt, leert tijdens een tweedaags bezoek aan Henry Breasley, een schilder die na lange jaren in de artistieke wildernis te hebben verkeer, nu toch tot de allergrootsten wordt gerekend, dat hij nooit een groot kunstenaar zal worden. Hij ziet in dat hij niet over de moed beschikt desnoods alles op het spel te zetten in dienst van een zoektocht naar schoonheid (en waarheid). Daarvoor blijkt hij gewoon te verstandig en wil hij te graag bij anderen in de smaak vallen. Helaas kunnen de andere verhalen in de bundel niet in de schaduw van het titelverhaal staan en deze onevenwichtigheid is *The Ebony*

Tower uiteindelijk fataal geworden.

5. Malcolm Bradbury, *The History Man* (London 1975)

Dit is het verhaal van de universitair docent Howard Kirk, een socioloog met een radicale reputatie, die met behulp van 'a little Marx, a little Freud and a little social history' alles en iedereen manipuleert en vooral vrouwen in bed weet te krijgen. Voortdurend in de weer de geschiedenis naar zijn hand te zetten, weet hij anderen ervan te overtuigen dat wat hen overkomt historisch onvermijdelijk is. Als een student weigert de politiek-correcte werkstukken te schrijven die Kirk verlangt ('someone ought to stand back and look critically at these critics of society for a change'), wordt dat zijn ondergang. Het is ronduit adembenemend om te lezen hoe Howard met alles weggkomt. Hij weet met zijn woordenmagie zelfs de conservatieve docente Engels Miss Callendar, die het in eerste instantie voor de student opneemt, tot zijn minnares te maken. Is er dan geen rechtvaardigheid? Is er dan geen verlossing? Toch wel, althans zo lijkt het. Aan het einde van het boek, tijdens een feest dat Howard en zijn vrouw Barbara hebben georganiseerd, lijkt Howards wereld dan toch op het punt van instorten te staan als Barbara, die de seksuele vrijheid die ze elkaar laten en het onevenredig profijt dat Howard van deze regeling trekt niet langer kan verdragen, haar rechterarm door het raam van de logeerkamer slaat en openhaalt, zonder dat iemand van de feestgangers daar iets van merkt.

Uiteraard herkende ik in Kirk de student-activisten die in de jaren zeventig de Universiteit van Amsterdam naar hun hand wisten te zetten en zich overal als wetenschappelijk medewerker wisten te nestelen, maar wat de meeste indruk op mij maakte was de wijze waarop Bradbury liet zien welk een effectief wapen politieke correctheid kan zijn. Op die ene student na durft niemand openlijk in het geweer te komen tegen de man die de juiste standpunten zo voortreffelijk ten eigen bate weet aan wenden. Zou Barbara's daad van verzet de ommekeer inluiden?

4. Paul Hollander, *Political Pilgrims. Travels of Western Intellectuals to the Soviet Union, China and Cuba 1928-1978* (New Brunswick 1981)

In dit boek houdt Hollander zich bezig met de vraag hoe het kon gebeuren dat vooraanstaande westerse intellectuelen zich zo lieten inpakken door totalitaire regimes. Terwijl geen enkel onrecht, ook al was het nog zo klein, aan hun kritisch oog ontsnapte als het hun eigen, kapitalistische, maatschappij betrof, bleken ze totaal blind als het ging om de grootschalige terreur, de massale schending van mensenrechten en de zeer grote armoede die konden worden aangetroffen in, in eerste instantie, de Sovjet-Unie en, later, China en Cuba. Op zoek naar de nieuwe mens en de heilstaat betoonden zij zich tijdens hun bezoeken aan deze dictaturen uiterst ontvankelijk voor de *techniques of hospitality* die hun gastheren op hen loslieten en keerden zij zonder uitzondering terug

met juichende verhalen waaruit bleek welke grote stappen er in het betreffende land al waren gezet op de weg naar een rechtvaardige samenleving en hoe treurig de eigen, hopeloos vercommercialiseerde, westerse samenlevingen daarbij wel niet afstaken.

Eerlijk gezegd is Hollander wel een beetje langdradig. Door zijn hang naar volledigheid voelt de lezer telkens de behoefte opkomen om nu maar eens een paar bladzijden over te slaan - hij weet het nu wel. Niettemin heeft dit boek ervoor gezorgd dat het sindsdien voor mij heel moeilijk is geworden om critici van de moderne westerse samenlevingen niet met een korreltje zout te nemen. Vooral als het gaat om de vermeende verschrikkingen die 'de markt' (tegenwoordig in de gedaante van 'de globalisering') teweeg zou brengen. Waarom willen zij niet zien dat deze wat bleekjes afsteken bij de verschrikkingen van de planeconomie? Voor de grote econoom Joseph Schumpeter was een intellectueel 'an extremely weak reed to lean on' en Hollander verschaft honderden bladzijden lang de meest treffende en ook bizarre voorbeelden van de juistheid van deze stelling.

3. George H. Sabine, *A History of Political Theory* (3e druk, London 1963)

'Sabine', een boek van zo'n 900 pagina's, was één van de boeken die ik in 1968 moest lezen voor het kandidaatstentamen politicologie (het kandidaats was zo iets als een bachelors, maar dan wel behoorlijk wat zwaarder). Het bestuderen van Sabines geschiedenis van de politieke theorie, die begon bij de vroege Grieken en eindigde bij het fascisme en nationaal-socialisme, was een verpletterende ervaring. Wekenlang heb ik over het boek gebogen gezeten (met Radio Veronica op de achtergrond - hoe is het mogelijk dat ik ooit zo kon studeren?). Met veel vertoon van eruditie wijdde Sabine me in in een tot dan toe volledig onbekende wereld, die van Plato en Aristoteles, van Marsilius van Padua, Jean Bodin, Thomas Hobbes, Harrington, Bentham, Hegel en Marx, om enkelen te noemen. Een wereld waarin ik nog steeds graag vertoef. Cruciaal voor mijn verdere ontwikkeling waren de paragrafen die Sabine besteedde aan de Schotse filosoof David Hume. Tijdens zijn bespreking laat Sabine vrijwel terloops weten dat Hume had aangetoond dat in de empirie geen noodzakelijk verband bestond tussen oorzaak en gevolg. Hoe vaak ik deze passages niet heb overgelezen (pp. 598-600) om de boodschap tot mij door te laten dringen! Als dit zo was en ik kon niet bedenken waarom dit niet zo zou zijn, dan klopte er niets van mijn ideeën, die ook onder mijn medestudenten gemeengoed waren, dat alles wat we deden gedetermineerd was, dat we ons wel konden wijsmaken dat we een vrije wil hadden, maar dat we uiteindelijk niet meer waren dan een produkt van materiële krachten. De eerste twijfel werd zo gezaaid, maar het zou pas tegen het einde van mijn studie zijn (zo'n 8 jaar later!), voordat deze tot bloei kwam en het grote 'omdenken' van mijn interpretatie van de wereld begon.

2. Graham T. Allison, *Essence of Decision. Explaining the Cuban Missile Crisis* (New York 1971)

Met 'Sabine' is 'Allison' ongetwijfeld het boek waarin ik het meest heb onderstreep, de meeste uitroeptekens heb geplaatst en de meeste kanttekeningen heb gemaakt. Aan de hand van de Cubaanse raketcrisis van oktober 1962 laat Allison op overtuigende wijze zien dat de traditionele manier van denken over de internationale politiek veel te beperkt is en dat er ten minste twee andere manieren zijn om gebeurtenissen in de internationale politiek te interpreteren. In de klassieke benadering wordt een staat beschouwd als een eenheid, die tot rationeel handelen in staat is. De handelingen van een staat op het internationale toneel zijn een uitvloeisel van zijn pogingen het nationale belang zo goed mogelijk te behartigen. De internationale politiek is een ragfijn spel van zet en tegenzet tussen staten. De beide concurrerende benaderingen die Allison introduceert, gaan er vanuit dat de staat geen eenheid is. In het organisatieproces-model wordt de staat opgevat als een conglomeraat van organisaties, terwijl het in het bureaucratische politiekmodel draait om de politieke strijd in het centrum van de macht tussen politici, ambtenaren, militairen en hun adviseurs. Organisatorische routines en bureaucratische strijd kunnen bovendien leiden tot uitkomsten die mogelijk niemand heeft gewild en die niets te maken hoeven te hebben met de verdediging van het nationale belang.

De klassieke benadering heeft in feite iets geruststellends. Wat de beleidsmakers ook besluiten te doen, zij hebben hun hoofd erbij en hun besluit is gericht op de verdediging van het nationale belang. Natuurlijk kunnen zij zich vergissen, maar dat geldt voor ons allemaal. De beide andere benaderingen leiden tot de verontrustende conclusie dat de handelingen van staten evengoed het resultaat kunnen zijn van organisatorische procedures of interne bureaucratische conflicten, waarbij het nationale belang geheel uit het oog wordt verloren -zélfs als het voortbestaan van de staat op het spel lijkt te staan, zoals het geval was met de Verenigde Staten tijdens de Cubaanse raketcrisis. Grote internationale politieke catastrofes zijn eerder het resultaat van normaal verlopende besluitvormingsprocessen dan van vergissingen. Dit was het belangrijkste wat *Essence of Decision* me heeft geleerd: wilde ik het grootse en meeslepende in de internationale politiek begrijpen, dan moest ik greep krijgen op de alledaagse praktijk van bureaucratische routine en strijd.

1. Karl R. Popper, *The Open Society and Its Enemies*, 2 delen (5^e druk, London 1966)

Popper zelf heeft *The Open Society* en het begeleidende *The Poverty of Historicism* omschreven als zijn bijdrage aan de oorlog tegen Nazi-Duitsland. Het boek is een verdediging van de westerse democratieën, die hij typeert als voorbeelden van de Open Samenleving, tegen totalitaire ideologieën, die de terugkeer naar de Gesloten Samenleving prediken. Zowel de politieke filosofie van Plato, als die van Marx moet volgens hem als zodanig worden begrepen. Popper betoogt dat de totalitaire ideologieën inspelen op een reële behoefte die leeft bij de leden van de Open Samenleving. Deze heeft dan wel veel goeds gebracht - individuele vrijheid, de groei van kennis, democratie en welvaart-, maar daar staat tegenover dat zij een abstracte samenleving is, die van haar leden eist dat zij elkaar als gelijkwaardig beschouwen en behandelen, met name waar het gaat om de bijdrage die zij kunnen leveren aan de kritische discussie van voorgestelde oplossingen van gemeenschappelijke problemen. Het is vooral deze eis (de *rational unity of mankind*), die erop neerkomt dat er binnen een Open Samenleving geen onderscheid mag worden gemaakt tussen leden van een *in-group* en die van een *out-group* -waarop dit onderscheid ook zou kunnen worden gebaseerd, zoals op bloedverwantschap, klasse, (wetenschappelijke) kennis of nationaliteit-, die indruist tegen emotionele sociale behoeften en die zo de *strain of civilization* veroorzaakt. De totalitaire verleiding is dus groot, maar volgens Popper mogen we daaraan nimmer toegeven, omdat we dan onvermijdelijk zullen terugkeren naar de beesten. Als we mens willen blijven, dan kunnen we maar één weg volgen, die verder de Open Samenleving in.

Voor mijn eigen kijk op de wereld was met name hoofdstuk 24 *The Revolt against Reason* van het grootste belang. Hume had dus aangetoond dat, wat het domein van de empirie betreft, zekere kennis niet kan worden verkregen. Net als bij Hume zelf, had deze conclusie bij mij geleid tot een sceptische houding tegenover het rationalisme en daarmee de wetenschappelijke ambitie. Het rationalisme gaat er immers van uit dat we door middel van de rede de wereld om ons heen kunnen kennen. Popper, die zichzelf beschouwde als een leerling van Hume, liet echter zien dat dit scepticisme helemaal niet nodig was. Hij gaf toe dat het rationalisme zelf niet gebaseerd kon worden op een logische argumentatie of op de ervaring. In deze zin was het irrationalisme inderdaad logisch superieur aan het rationalisme. We zullen altijd iets moeten aannemen, ergens in moeten geloven. Echter, zo vervolgde hij, niets weerhoudt ons ervan om te kiezen voor een geloof in de rede. Deze keuze voor een 'kritisch' rationalisme was volgens Popper bovendien uit moreel oogpunt absoluut noodzakelijk. Het was een keuze tegen het geweld en voor de rede als instrument voor de oplossing van maatschappelijke problemen. Kun je als beginnend wetenschapper een belangrijkere les leren?